

Miroslava Muchka. Historical and Literary Discourse in Ukraine Concerning Heinrich von Kleist's Creative Work. The paper examines in detail the conditions and causes of historical and literary interpretation of Heinrich von Kleist's heritage in the Ukrainian literary process in the 19th – the beginning of the 20th century performed by the Ukrainian literary critics; parallels with the Russian Soviet researchers are provided.

Keywords: literary reception, translation, German Romanticism, literary links, literary criticism.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2015 р.

УДК 821.161.2.09

Максим Нестелєв

Іван Франко і декаданс

У статті аналізується ставлення І. Франка до декадансу як до літературної течії та типу світогляду. Досліджено трансформацію поглядів на занепадництво в його творчості та збірці «Зів'яле листя» та виявлено значущість естетичної боротьби на порубіжжі століть.

Ключові слова: декаданс, мотив, дискурс, мистецтво, світогляд.

Декаданс – це мистецтво порубіжжя ХІХ та ХХ століть, яке й досі не отримало адекватного тлумачення. Його вважають наслідком світоглядної кризи митців реалістів і натуралістів, частиною модернізму, протомодернізмом та навіть відмовляються виділяти в окрему течію. Український декаданс, досліджений у працях Р. Ткаченка та Л. Ткач, і дотепер залишається складним і остаточно непроясненим феноменом національної культури. На прикладі художніх, публіцистичних і літературознавчих творів І. Франка, виокремивши у них спільні ідеї, можна простежити те, у який спосіб митець переосмислював цей західноєвропейський світогляд в українському контексті. Л. Ткач пропонує навіть в історії літератури виділяти окрему підтему «Іван Франко і декаданс», що «охоплює декілька ключових моментів декадансу, пов'язаних із його походженням, становленням, образним вираженням, національною специфікою, а передусім – з харизматичною роллю митця щодо тлумачення і долею декадансу в українському літературному бутті» [4, с. 25].

Декадентські мотиви в українській літературі знаходять у творчості С. Руданського та Ю. Федьковича, однак актуалізація та

ствердження дискурсу декадансу, у вітчизняному мистецтві, на думку багатьох літературознавців, відбулась із виходом збірки І. Франка «Зів'яле листя» (1896), яку критик В. Щурат назвав «об'явом декадентизму». Цікаво, що сам І. Франко першим проявом нових настроїв називає збірку Василя Пачовського «Розсипані перли» 1901 року [10, с. 410].

Передмова І. Франка до першого видання «Зів'ялого листя» (1896) накреслює історію створення цього поетичного циклу, який базується на щоденникових записах «чоловіка слабкої волі та буйної фантазії» [8, с. 119], а тепер небіжчика. Його єдине діяння «несподіваної рішучості» – це була «кулька в лоб» через відмову коханої. Усі свої «ліричні оклики, зітхання, прокляття та бичування себе самого» він і описав у щоденнику, а вже під їхнім враженням І. Франко пробує передати найбільш цікаві «правдиво поетичні тони» віршованою мовою [8, с. 120]. Згадуючи при цьому Гетевого Вертера, що вчинив подібним чином, автор порівнює власне писання з лікуванням віспи за допомогою щеплення й бачить спільну з німецьким митцем мету – застерегти не робити так, як їхні герої.

Внутрішня структура «Зів'ялого листя» складається з трьох «жмутків» – поетичних циклів, які змальовують періоди життя ліричного героя, відтворюючи весь спектр почуттів закоханого. У «Першому жмутку» (1886–1893) розвиток любові ліричного суб'єкта є драматичним, адже закохані роз'єднані, озвучена недосяжність гармонії, неможливість взаємних почуттів, однак і це є єдиною насолодою для персонажа збірки: бути там, де є вона, «та, що в руці від раю ключ держала» [8, с. 136]. Ад'єктивна лексема «зів'яле» у смисловому плані передбачає градаційне спадання сюжетної оповіді. Страх перед неминучим виявлено у відповідній образній системі – рани, домовини, привиди, сні, тіні. Амбівалентність кохання втілено в заклику «люблю тебе <...> як смерть, що забива й від мук ослобоняє» [8, с. 126], що свідчить про дифузю потягу до життя та потягу до смерті в психіці індивіда. Смерть коханої у «Другому жмутку» (1895) змушує душу ліричного героя зупинитися, очікуючи на вирішення своєї долі. Народнопісенна стилізація жалібних ламентаций, нервово загострена споглядальність, заглибленість і залюбленість у власну мрію («за неї смерть собі зроблю / Від неї одурію» [8, с. 145]) лише допомагає побачити ліричному герою очевидне – «я кайданник! Власне горе / За собою волочу» [8, с. 147]. Напередвизначеність фіналу розгортання наративу, що повинен самознищитися, визначає позатекстуальність, логічну неможливість ліричного персонажа

змалювати факт своєї загибелі у «Третьому жмутку» (1896). А тому збірка закінчується тоді, коли «...за мить одну / Навіки я спочину» [8, с. 174]. У такий спосіб І. Франко будує ліричну оповідь довколо ліричного героя-суїцидента, слабкість, безвільність і пасивність якого критики зрозуміли як наслідки його декадентського світогляду.

В. Щурат, отримавши на свою заяву поетичний відгук від І. Франка – вірш «Декадент» (1896), силкувався виправдатись у подальших статтях. Критик роз'яснив, що, кажучи про декадентство «Зів'ялого листя», він мав на увазі декадентську поезію «в кращім значінню того слова» [13, с. 9], проте все ж таки засудив ці вірші як соціально шкідливу «поезію песимізму» [13, с. 23]. Однак у вірші «Декадент» І. Франко виклав власне бачення занепадництва у літературі: з його точки зору, меланхолійно-безвідрадни настрої є доцільним тільки за наявності реальних трагічних причин, але коли такий настрій з'являється від «переситу» – то це вже свідчення духовного занепаду. У цьому вірші, стверджуючи, що «біль, і жаль, і туга» [6, с. 186] не є обов'язковими ознаками належності до декадансу, митець водночас окреслює можливу постать самого декадента:

паразит, що дуріє з жиру,

Що в будні тільки й дума про процент,

А для пісень на „шрррум” настроїть ліру [6, с. 186].

Аналіз суїцидального мотиву як виразно декадентського дає змогу простежити специфіку виявлення цього мотиву в текстах українського порубіжжя. Зокрема, художній вияв дискурсу смерті у творчості І. Франка виник паралельно зі створенням ним власної інтерпретації декадансу. Письменник вважав, що цей напрям є «рефлексом тих духовних настроїв, які викликає розвій сучасної емансипаційної боротьби» [9, с. 228], причому він чітко, на відміну від тодішніх критиків, відділяв символізм від декадентизму. Основні його ознаки – надмірний індивідуалізм, самозаглиблення (яке І. Франко характеризував подекуди як аутизм), містицизм, потяг до штучності, антиприродність, синестезійність відчуттів персонажів і загалом – це «патологічна поетика» [9, с. 209], «симптом хворобливого рознервування, безідейності і відчуті безцільності життя серед буржуазної молодіжі різних країв» [9, с. 221]. Власне, це не мистецтво – це вже вичерпання самої суті мистецтва, далі може бути або поворот, або клініка. Подібні ідеї були суголосні тогочасному інтелігентському баченню цього явища, зокрема перегукувались із тодішніми науковими уявленнями про декадентів як про хворе мистецьке покоління.

Своє розуміння декадентизму І. Франко деталізував у рецензії на віршований роман Йозефа Махара (1864–1942) «Магдалена» (стаття «З нової чеської літератури», 1895). Основними «ціхами» поетичної школи занепадників, на його переконання, є «нервові роздразнення, невдоволення з оточуючих обставин і почуття власної безсильності та безцільності існування» [7, с. 476]. Щодо декадансу І. Франко полемізував також із критиком С. Єфремовим. Чітко розмежовуючи декаданс і символізм, він вимагає теж саме і від вищезазначеного опонента, пишучи про це в статті «Принципи і безпринципність» (1905): «Він мішає декадентизм (хворобливий стан суспільності, а далі й штуки) з символізмом, напрямком чи зв'язком ідей, що почасти належить до невідлучних прикмет штуки від самого початку її існування <...>, а почасти, перетворений на односторонню доктрину, справді був на якийсь час на коротку хвилю хмарою, що заморочила ясні стежки артистичної творчості, але з декадентизмом не мав нічого спільного, тим менше був із ним тотожний...» [12, с. 361–362].

Так, занепадництво у візії І. Франка є творчістю забезпечених молодиків-графоманів (на противагу «мужикам» чи «хлопським синам», до яких відносить себе автор), що підтримують тезу «мистецтво заради мистецтва», яку Каменярь вважав, хоч і не завжди послідовно, антиукраїнською й антинародною. Р. Ткаченко справедливо стверджує, що «декадентизм, навколо якого виникла суперечка, насправді лише поверхневий пласт зачепленої проблематики» [5, с. 58]. Загалом ця суперечка двох митців, як її проаналізовано у працях О. Багана [1], Р. Ткаченка [5] та Л. Козак [2], видається пов'язаною здебільшого з теоретично-термінологічними непорозуміннями, а якщо брати ширше – з незбігом художніх світоглядів.

Дискусія з естетичних питань продовжилася 1903 року, коли молодомузівець О. Луцький під псевдонімом О. Лунатик видав збірку «Без маски», де пародійно описав Івана Франка у вірші «Іван Храмко» (з підзаголовком «Із днів журби») як «генія», із якого кпинить сама поезія. Цей текст цікавий тим, як саме українська інтелігенція думала про декаданс на початку ХХ століття, і важливий як рецепція квазідекадентського стилю І. Франка:

*«Не теній ти, а взір лиш продуцента!»
Глум і безсиле – труду мого рента!
Всьо рветься, гасне. Ох, важка розлука!
Де сонце гріло – хмари сунуть сірі
і зорі гаснуть, меркнуть світла барви...»*

*Лечу все в низ, де гніль, погані лярви,
зневіра й глум. Лишаю труд і діри...
А доля каже : «Падаючи з трону, –
не маєш навіть доброго розгону...» [3, с. 6]*

Каменяр відповів поезією «О. Лунатикові», де, зокрема, продовжив тези «Декадента»:

*А що часом стогну з болю
І в зневірі сльози ллю,
Се тому, що скрізь по полю
Так багато кукілю... [11, с. 268].*

Саркастично називаючи представника «Молодої музи» «мавпою» І. Франко натомість поблажливо дає їм своєрідну пораду / застереження:

*Ех, якби я геній був!
З тих істерій, неврастеній
Я б вас чаром слів добув;
Я б, мов вихор, вас з собою
Рвав до ясних, світлих мет
І до жертви, і до бою
Вів би ваш я смілий лет!
Я б вам душі переродив,
Я б вам випрямив хребти... [11, с. 268].*

Попри виразну антидекадентську позицію І. Франка, його «Зів'яле листя» безсумнівно яскраво й переконливо реконструює індивідуальну «хвору» свідомість декадансу (хвору на викривлення хребта, за метафорою І. Франка, тобто на схибленість життєвої основи), збагачуючи поле образності дидактичністю попередження й водночас оспівуючи «ліричну драму» героя. Не сприймаючи декадентів і будь-яке занепадництво у літературі, Каменяр у своїй збірці показує можливий життєвий шлях людини порубіжжя століть, що приймає смерть як єдино можливий варіант. Тема «Іван Франко та декаданс» є надзвичайно багатовимірним і актуальним явищем, яке потребує подальшого адекватного наукового висвітлення.

Список використаних джерел

1. Баган О. Іван Франко і Василь Щурат як інтерпретатори модернізму (До історії відомої дискусії) / О. Баган // Франкознавчі студії. – Дрогобич : Вимір, 2001. – Випуск перший. – С. 42–54.
2. Козак Л. Василь Щурат та Іван Франко: з історії особистих та творчих взаємин / Л. Козак // Українське літературознавство. – 2011. – Випуск 74. – С. 199–209.

3. Лунатик О. Без маски: Історія новітньої літератури : Причинки-проблеми-дезідерати. Т. 1 / О. Лунатик. – Коломия : Накладом авт. Друк. Вільгельма Браунера, 1903. – 24 с.
4. Ткач Л. М. Художні модуси українського декадансу (компаративний аспект): дисертація канд. філол. наук : 10.01.05 – порівняльне літературознавство / Дніпропетровський національний університет ім. Олесья Гончара / Леся Миколаївна Ткач. – Дніпропетровськ, 2009. – 186 с.
5. Ткаченко Р. П. Декаданс як проблема авторської свідомості в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття: дисертація канд. філол. наук : 10.01.01 – українська література / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка / Роман Петрович Ткаченко. – К., 2004. – 183 с.
6. Франко І. Декадент // Зібрання творів : У 50 т. / І. Франко. – Т. 2 : Поезія. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 185–186.
7. Франко І. З нової чеської літератури // Зібрання творів : У 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 29. Літературно-критичні праці (1893–1895). – С. 476–491.
8. Франко І. Зів'яле листя // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 2. Поезія. – С. 119–175.
9. Франко І. Краса і секрети поетичної творчості : статті, дослідження, листи / [Упоряд., приміт. та імен. покажч. Р. Т. Гром'яка, Ф. Д. Пустової; вступна стаття Р. Т. Гром'яка] / І. Франко. – К. : Мистецтво, 1980. – 500 с.
10. Франко І. Маніфест «Молодої музи» // Зібрання творів : У 50 т. / І. Франко. – Т. 37. Літературно-критичні статті (1906–1908). – К. : Наукова думка, 1982. – С. 410–417.
11. Франко І. О. Лунатикові // Зібрання творів : У 50 т. / І. Франко. – Т. 3 : Поезія. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 267–268.
12. Франко І. Принципи і безпринципність // Зібрання творів : У 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 34. Літературно-критичні праці (1902–1905). – С. 360–365.
13. Щурат В. Поезія «Зів'ялого листя» в виду суспільних завдань штуки (Прочитавши ліричну драму І. Франка «Зів'яле листя») / В. Щурат // Іван Франко. «Зів'яле листя» : тексти, матеріали, дослідження / [Упорядкування П. Салевича]. – Л. : [Б. в.], 2007. – С. 9–23.

References

1. Bahan O. Ivan Franko i Vasyl Shchurat yak interpretatory modernizmu (Do istoriyi vidomoyi dyskusiyi) [Ivan Franco and Vasyl Shchurat as the interpetators of modernism (To the case of famous discussion)]. In: *Frankoznavchi studii*, 2001, issue 1, pp. 42–54. (in Ukrainian).
2. Kozak L. Vasyl Shchurat ta Ivan Franko: z istoriyi osobystykh ta tvorchyh vzayemyn [Vasyl Shchurat and Ivan Franco: some personal and art interactions]. In: *Ukrayinske literaturoznavstvo*, 2011, issue 74, pp. 199–209. (in Ukrainian).
3. Lunatyk O. *Bez masky* [Without a mask]. Kolomyja, 1903, 24 p. (in Ukrainian).

4. Tkach L. M. *Khudozhni modusy ukrayinskoho dekadansu (komporatyvnyj aspekt)* [The fictional modes of Ukrainian decadance (a comparative aspect)]. Dnipropetrovsk, 2009, 186 p. (in Ukrainian).
5. Tkachenko R. P. *Dekadans yak problema avtorskoyi svidimosti v Ukrayinskij literaturi kintsya XIX – pochatku XX stolittya* [The decadance as a problem of author consciousness in Ukrainian literature of the end of XIX century and in the beginning of XX century]. Kiev, 2004, 183 p. (in Ukrainian).
6. Franko I. Dekadent [The decadent]. In: *Zibrannia tvoriv*: vols. 1–50. [Collection of works]. Kiev, 1976, T. 2, pp. 185–186. (in Ukrainian).
7. Franko I. Z novoyi cheskoyi literatury [From the new Czech literature]. In: *Zibrannia tvoriv*: vols. 1–50. [Collection of works]. Kiev, 1981, T. 29, pp. 476–491. (in Ukrainian).
8. Franko I. Ziviyale lystya [The Withered Leaves]. In: *Zibrannia tvoriv*: vols. 1–50. [Collection of works]. Kiev, 1976, T. 2, pp. 119–175. (in Ukrainian).
9. Franko I. *Krasa i sekrety poetychnoyi tvorchosti: statti, doslidzennya, lysty* [The beauty and secrets of poetical works: articles, researches, letters]. Kiev, 1980, 500 p. (in Ukrainian).
10. Franko I. Manifest „Molodoyi musy” [The manifest of „Young Muse”]. In: *Zibrannia tvoriv*: vols. 1–50. [Collection of works]. Kiev, 1982, T. 37, pp. 410–417. (in Ukrainian).
11. Franko I. O. Lunatykovi [To O. Lunatik]. In: *Zibrannia tvoriv*: vols. 1–50. [Collection of works]. Kiev, 1976, T. 3, pp. 267–268. (in Ukrainian).
12. Franko I. Pryncypy i bezpryncypnist [The principles and the lack of princiles] In: *Zibrannia tvoriv*: vols. 1–50. [Collection of works]. Kiev, 1981, T. 34, pp. 360–365. (in Ukrainian).
13. Shchurat V. Poeziya „Zivyaloho lystya”: v vydu suspilnykh zavdan shtuky (Prochytavshy lirychnu dramu I. Franko „Ziviyale lystya”) [The poems of „The Faded Leaves”: in the social aspects of art (After reading I. Franco` lyric drama „The Withered Leaves”)]. In: *Ivan Franko. „Ziviyale lystya”: teksty, materialy, doslidzhennya*, Lviv, 2007, pp. 9–23. (in Ukrainian).

Максим Нестелев. Иван Франко и декаданс. В статье анализируется отношение И. Франка к декадансу как к литературному течению и типу мировоззрения. Исследовано трансформацию взглядов на упадничество в его творчестве и сборнике «Увядавшие листья» и выявлено значимость эстетической борьбы на порубежье веков. Упадничество, по мнению И. Франка, является творчеством обеспеченных графоманов, поддерживающих тезис «искусство ради искусства», который он считал, хотя и не всегда последовательно, антиукраинским и антинародным. Несмотря на выразительную антидекадентскую позицию И. Франка, его «Увядавшие листья» несомненно ярко и убедительно реконструирует индивидуальное «больное» сознание декаданта, обогащая поле образности дидактичностью предупреждения и одновременно воспевая «лирическую драму» героя. Не принимая декадентов и любое упадничество в литературе Франко в своем сборнике показывает возможный жизненный путь человека пограничья веков, который принимает смерть как единственно возможный вариант.

Ключевые слова: декаданс, мотив, дискурс, искусство, мировоззрение.

Maksym Nestelieiev. Ivan Franco and Decadance. The I. Franco's attitude to decadence as a literary movement and his outlook is analyzed in the article. The transformation of views on the decadence in his works and his collection „The Withered Leaves” is researched and revealed the importance of aesthetic struggle on the edge of centuries. Decadence, according to I. Franco, is the works of rich graphomaniac, who support the thesis of „art for art's sake”, and he believed, though not always consistently, that this outlook is an anti-Ukrainian and anti-human one. Despite his strong anti-decadent position, I. Franco's „The Withered Leaves” undoubtedly clearly and convincingly reconstructs the individual „sick” mind of decadence, enriching this field of imagery with didacticism and warning while chanting „lyrical drama” of lyrical hero. Without taking any decadent and decadence in literature Franco in his collection showed a possible way of life of human being on the edge of the centuries that accepts death as the only possible option.

Keywords: decadence, motive, discourse, art, outlook.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2015 р.

УДК 821.161.1

Евгений Никольский

**«Журнал путешествия из Москвы в Нижний 1813 года»
князя И. М. Долгорукова как один из первых
внутренних травелогов в русской классической литературе**

В статье анализируется неизвестный широко литературный и историко-культурный документ «Журнал путешествия из Москвы в Нижний 1813 года», составленный князем И. М. Долгоруким (1764–1823); произведение рассматривается с точки зрения его жанрово специфики, именно как травелог в контексте развития данного жанра в русской литературе и с позиции его социально-тематической специфики, отмечается критический взгляд автор на некоторые общественные явления, отмечается лирические моменты: любовь к Нижегородской земле, искренняя религиозность, преклонение пред благочестием, любование природой. Рассматривается рецепция автором быта и нравов эпохи, отмечается его демократический, чуждый кастовых предрассудков подход к восприятию социальных реалий.

Ключевые слова: травелог, литература путешествий, Нижегородский текст, И. М. Долгорукий, религиозная рефлексия.

Большое место в истории национальных литератур занимает литература путешествий как одна из древних культурных традиций, как особая форма человеческого познания. Особое место в литературе